

SRPSKA KNJIŽEVNOST NA KRAJU VEKA, IZ GENERACIJE U GENERACIJU

Ne ulazeći u spekulacije o tome šta je kraj našeg veka (a mnogo ih je, ne samo među istoričarima i političarima, već i među filosofima i književnim teoretičarima), nastojaćemo da damo pregled najznačajnijih autora i naslova srpske književnosti u poslednjih desetak godina. Učinićemo to, najpre, po žanrovima, hronološki, a delimično i poetički, kritički vrednujući ono što su srpska književna kritika i razni žiriji za nagrade, već izdvojili. Bilo kako da izdvajamo, po svim kriterijumima, očigledno je da su delatne različite generacije, od najstarije do najmlađe, i da se iz godine u godinu pažnja kritike i čitalačke javnosti nepredvidljivo menja – birajući za predmet svojih interesovanja čas zrelog pisca, pri kraju književne karijere, čas početnika, mladog, ili do tog trenutka nedovoljno zapaženog, ili nerealizovanog starijeg pisca.

Roman je, nesumnjivo, najčitanija književna forma, i u Srbiji i Crnoj Gori. Po različitim izveštajima, od izdavača, književnih žirija, novina i časopisa, na srpskom jeziku se svake godine pojavi više od 100 romana. Za poslednjih desetak godina, ta brojka prelazi 1000. A ipak se govori o krizi romana, koja je, naravno, u vrednosnom smislu, jer se po kvantitetu srpska romaneskna produkcija može meriti sa mnogim drugim velikim nacionalnim književnostima. NIN-ova nagrada za roman godine, koja se dodeljuje gotovo pola veka, dobar je pokazatelj dešavanja, pre svega, književnog stanja, moći i nemoći pojedinih autoriteta, izdavačkih kuća, medija, ali i interesovanja javnosti za pojedinog pisca i njegovo, tako uočeno, delo. Na dobro i zlo književnosti, jer, ponekad, pojedinim delima se pridaje veći značaj, nego što ga stvarno imaju, a, vrlo često, neka dela ostaju u senci. Ne želeći da prestrogo sudimo o tome, tek predočavajući sa čim se, iz godine u godinu, susreću, ne samo žiriji ove nagrade, autori romana, već i književna javnost, damo pregled dobitnika u poslednjoj deceniji.

1991. godine nagradu je dobio Milisav Savić, za roman *Hleb i strah*. Ovaj, od samog početka, zapažen pripovedač (*Bugarska baraka*, 1969), tek se u svom četvrtom romanu odvojio od tradicionalnog tipa tzv. stvarnosne proze i smelo zakoračio u fragmentarnu, postmodernističku formu pripovedanja. Savić (1945) je do kraja decenije objavio još jedan roman, *Ožiljci tišine*, kojim je potvrdio svoju suverenost na visokom književnom pijedestalu, ostavio je te godine bez nagrade pisce mlade generacije, kao što su Dragan Velikić (1953), sa romanom *Astragan*, Vladan Dobrivojević (1968), koji je te godine objavio čak dva romana, *Soba nadohvat vulkana* i *Legenda o zemlji zrikavaca*, i Srđan Valjarević (1976), koji je objavio svoj prvi roman, *List na korici hleba*.

1992. godine nagrada je, po drugi put, pripala Živojinu Pavloviću (1933). Roman *Lopot*, o (navodnom) paganskom običaju ubijanja staraca kod Srba, svojom temom je, sko-

ro metaforično presudio mladoj konkurenciji, u kojoj su se, te godine, našli Svetislav Basara (1953), sa romanom *Mongolski bedeker* i Đorđe Pisarev (1957), sa romanom *Kovčeg*. Vidosav Stevanović (1942) objavljuje roman *Sneg u Atini*, a Momo Kapor (1937), koji je dugo bio jedan od najčitanijih srpskih, pa i jugoslovenskih pisaca, neobičan roman, kasnije će se ispostaviti i kontroverzan (jer je napisan u saradnji sa Zukom Džumhurom), *Zelenu čaju Montenegro*.

1993. godine je nagrađen roman *Sudbina i komentari*, Radoslava Petkovića (1953). Iako je, po prvi put, nagrađen jedan od pisaca iz tzv. generacije mlade srpske proze, računani sa generacijom još dugo neće biti namireni. Reč je o romanu koji na najbolji način spaja iskustva prethodnika (Andrić, Crnjanski), kroz nacionalnu istoriju, sa postmodernističkim postupcima sažimanja, pripovedanja, oblikovanja. Iste godine Vidosav Stevanović je objavio čak dve knjige: *Ostrvo Balkan* i *Hristos i psi*. Aleksandar Gatalica (1964) objavljuje svoj prvenac – *Linije života*.

1994. godina je bila godina velikog predsedana i pobede najmlađih. Između Milovana Đilasa (1911, umire 1995), jednog od prvih srpskih disidenata, koji se javlja bujicom knjiga, kad mu je najzad ukinuta zabrana da objavljuje u zemlji, i Vuka Draškovića (1946), jednog od najčitanijih prozanih pisaca u Srbiji, tada i, još uvek, lidera Srpskog pokreta obnove, jake opozicione strane, žiri se opredelio za Vladimira Arsenijevića (1965) i njegovu prvu knjigu, roman nevelikog obima, *U potpalublju*. Ovaj potez se pokazao kao pogodak: aktuelan problem mlade generacije koja je uvučena u rat, urbana leksika, atmosfera, privukli su brojne čitaoce ne samo kod nas, već i u celom svetu, gde je ubrzo preveden. Knjigama koje su usledile, *Andela* (1997) i *Meksiko Siti* (2000), Arsenijević se potvrdio, pre svega, kao pisac jedne urbane, rokerske generacije, buntovne s razlogom, koja traga za svojim identitetom u svetu kojim je vladala politička diktatura.

1995. godine za najbolji roman je proglašeno *Bezдно*, Svetlane Velmar Janković (1933). Iako je svoj prvi roman, *Ožiljak*, napisala još 1956. godine, ovaj vrsni beogradski pripovedač i esejist, imala je svoj pravi romaneskni nastup tek u poslednjoj deceniji našeg veka. Najpre je 1990. godine objavila roman *Lagum*, a potom i roman *Bezдно*, koji predočava jedan autentičan trenutak iz srpske istorije, ali predstavlja, nesumnjivo, i događaj u srpskoj književnosti.

1996. godine nagradu dobija David Albahari (1948), za roman *Mamac*. Pisac koji je kontinuirano prisutan u srpskoj književnosti već tri decenije, objavljujući gotovo svake godine knjigu proze. Majstor kratke forme, zaslužan za popularisanje tog žanra u mladoj srpskoj književnosti, počeo je 1988. godine sa objavljivanjem kratkih romana. Takav je i roman *Mamac*, u kom je sudbina junakove umiruće majke, isprepletana sa njegovom, kao dva potresna svedočanstva, jedno sa magnetofonske trake, iz drugog vremena i prostora, a drugo iz stana u tuđini, svom privremenom utočištu.

1997. godine za najbolji roman je proglašen *Oslobodioci i Izdajnici*, Milovana Danojlića (1937). Podjednako prisutan i kao pesnik i kao prozni pisac, Danojlić je ispričao još jednu u nizu svojih malih, istovremeno i univerzalnih priča, o vremenu posle Drugog svetskog rata, naglašeno kritički, a ipak i lirski, s toplinom, ali i sa ironijom. Na tom tragu su i knjige koje su usledile: *Balada o siromaštvu* (1999) i *Pustolovina* (2002). Te godine nagrada je "izmakla" Goranu Petroviću (1961), koji je bio u najužem izboru već i sa

svojim prvim romanom, *Atlas opisan nebom* (1993), ali je tek drugim romanom, *Opsada crkve Svetog Spasa*, naprečac osvojio kako književnu kritiku, tako i čitaoce. Ove godine je objavio svoj novi roman, *Ožiljci tišine*, Milisav Savić, lauretat iz 1991. Nove romane objavili su Svetislav Basara, *Looney Tunes*, Vojislav Despotov (1950), *Jesen svakog drveta*, Vladimir Arsenijević, *Andela*, kao i Ljubica Arsić (1955), *Čuvari kazačke ivice*.

1998. godine je nagrađen roman *Fajront u Grgetegu*, Danila Nikolića (1926). Ovaj, u osnovi realistički pripovedač, koji je tokom sedamdesetih i osamdesetih godina objavio niz knjiga proze, tek je u devedesetim, romanima *Vlasnici bivše sreće* i *Kraljica zabave*, malim modernističkim zaokretima, ka ironiji i fragmentu, stekao širi krug čitalaca i skrenuo na sebe pažnju. Roman *Fajront u Grgetegu* samo je potvrdio navedeno. U svakom slučaju, još jednom je pobedio pisac iz "stare garde", a u mlađoj se nalazio Vojislav Despotov, sa izuzetnim romanom-utopijom, *Evropa broj 2*.

1999. godina je, takođe, bila godina velikog iznenađenja. Za najbolji roman je proglašen kratki roman sa temom iz Drugog svetskog rata, *Karakteristika*, koji je napisao Maks Erenrajh. Malo je ko bio tada čuo za ovog pisca. Jedan od razloga je u činjenici da je Maksimilijan Erenrajh (1921), knjige svojih ogleđa o piscima objavljivao pod pseudonimom Karlo Ostojić. Drugi razlog je njegov kasni prozni debi: 1992. godine, romanom *Poslednji šabat*. Ninova nagrada ipak nije doprinela većoj čitanosti i afirmaciji ovog pisca. Mnogo čitaniji i cenjeniji postao je roman *Druid iz Sindiduna*, Vladislava Bajca (1954). Iste godine je objavljen i roman Vojislava Despotova, *Drvodelja iz Nabisala*, poslednji u nizu romana utopija, travestirane stvarnosti, osobene ironije pisca koji je naprasno preminuo početkom 2000. godine. Paradoksalno, kao što je to često slučaj, povećana recepcija Despotovljevih romana usledila je posle njegove prerane smrti.

2000. godine ova nagrada je, konačno, pripala Goranu Petroviću, za roman *Sitničar-nica "Kod srećne ruke"*. Još jednom je, po ko zna koji put izmakla Svetislavu Basari, koji se, iz polemičkih sukoba sa književnim establišmentom, a potom i sa pripadnicima tradicionalne književnosti, kao i sa članovima Ninovog žirija, izvukao sa svojim knjigama, odrekao primanja nagrada unapred i jednom za svagda, i tako, još više učvrstio svoj status kulturnog pisca, izuzetno čitanog u Srbiji i Crnoj Gori, a sve prevedenijeg i u svetu. Ove godine objavio je svoj treći roman, *Mrtva priroda sa satom*, Laslo Blašković (1966), pesnik koji je skrenuo pažnju već svojim prvim romanom, *Imenjak*.

2001. je pobedio još jedan mladi pisac, Zoran Ćirić (1962), romanom *Hobo*. Startovao kao pesnik, devedesetih, Ćirić je, najpre žestokim pričama, a potom i svojim romanima, uneo jedan novi senzibilitet, s njim i jezik, ogoljen, sirov, ulice i uličnih junaka, bilo da su stvarni, ili izmaštani, oni odišu na dim kafića, noćnih klubova, na alkohol i seks, na grubost i prostotu sredine koju predstavljaju, a sve u traganju za mrvicama smisla u besmislu njihovih malih, prolaznih života.

2002. godina ponovo pripada staroj generaciji, koju ovog puta oličava Mladen Markov (1934). Prisutan gotovo pola veka, sa brojnim knjigama proze i obimnim romanima, među kojima je najznačajniji *Isterivanje boga* (1984), krunisao je svoje pisanje Ninovom nagradom, koja mu je dodeljena za roman *Ukop oca*. Realistička proza, tradicionalna u osnovi. A dodela nagrade upravo za takav literarni postupak ponovo je izazvala različite reakcije u javnosti. Jedan od pisaca, Dobrilo Nenadić (1940), kome je ova nagrada još

jednom izmakla, iz protesta, zabranio je preštampanje svojih romana, tražio da se svi postojeći primerci njegovih knjiga spale, a sam je izjavio da će uništiti svoje rukopise. Reč je o piscu koji je objavio čitav niz romana, vrlo čitanih u Srbiji, od *Doroteja* (iz 1977) do *Sablje grofa Vronskog* (2002). Iako dodela nagrade može uticati na povećanu čitavnost, da nije presudna svedoči primer Ljiljane Habjanović-Đurović, čiji su romani najčitnije knjige u Jugoslaviji, kao i sami romani Dobrila Nenadića, ranije već pomenutih Moma Kapora i Vuka Draškovića, kao i drugih pisaca koje nismo uvrstili u naš pregled.

U poslednjoj deceniji XX veka, pored navedenih romanopisaca, zapažene nove romane objavili su pisci starije generacije: Antonije Isaković (1923, preminuo krajem 2002), Aleksandar Tišma (1924, preminuo početkom 2003), Pavle Ugrinov (1926), Radomir Konstantinović (1928), Ivan Ivanji (1929), Milorad Pavić (1929), Dragoslav Mihailović (1930), Bora Ćosić (1932) i Slobodan Selenić (1933, umire 1995); pripadnici, nazovimo je tako, srednje generacije: Ratko Adamović (1942), Miro Vuksanović (1944), Janko Vujić (1945), Miroslav Josić Višnjić (1946), Milica Mičić Dimovska (1947), Radovan Beli Marković (1947), Radoslav Bratić (1948) i Zoran Živković (1948), Milorad Grujić (1950) i Jovan Radulović (1951); a od mlađih: Ljiljana Jokić Kaspar (1951), Labud Dragić (1954), Franja Petrinović (1957), Gojko Čelebić (1957), Vladan Matić (1959), Vladimir Pištalo (1960), Miodrag Kajtez (1962), Veselin Marković (1963), Miloš Latinović (1963), Vladimir Tasić (1964), Saša Radonjić (1964) i Mirko Demić (1964).

Nagrada "Meša Selimović" se dodeljuje za knjigu godine u Jugoslaviji, tako da u konkurenciju ulaze, podjednako, romani, pesničke i prozne knjige, kao i esej. Često su se među nagrađenima našli nekadašnji dobitnici Ninove nagrade, a ponekad je, da kažemo tako, pojedinim nenagrađenim piscima nepravda ispravljana, jer ova nagrada se vremenski dodeljuje neposredno za prethodnom, pa se u njoj, neretko, pronade upravo knjiga pisca koji je bio u najužem izboru za nagradu. Tako su, recimo, nosioci ove nagrade, Radovan Beli Marković (1947), za roman *Limunacija u ćelijama* (2000). Beli Marković je 2002. godine bio u konkurenciji za Ninovu nagradu sa romanom *Knez Miškin u Belom Valjevu*. Goran Petrović je dobio za roman *Opsada crkve Svetog spasa*, itd.

Nagradu su dobila i tri pesnika: Ivan V. Lalić, Milosav Tešić i Dragan Jovanović Danilov, koji su, svaki na svoj, specifičan način, obeležili srpsku poeziju poslednje decenije. Ivan V. Lalić (rođ. 1931, umro 1996) učinio je to u svojoj poslednjoj, pokazalo se i životno, deceniji, krunišući svoj opus knjigama *Pismo* (iz 1992) i *Četiri kanona* (1996). U početku se govorilo o njegovom artizmu i klasicističkim idealima, a potom o zaokretu prema postmodernizmu, sa snažnom duhovnom ukorenjenošću. Na tom tragu je i Milosav Tešić (1947), koji se u književnosti pojavio u zrelim godinama, 1986. godine, zbirkom *Kupinovo*, za kojom su usledile: *Ključ od kuće*, *Blago božije*, *Prelest severa*, *Krug račanski*, *Dunavom i Sedmica*, od 1991. do 1999. godine. Jezičko i semantičko obilje, do savršenstva dovedena forma i jedinstvena melodija njegovih pesama, svrstali su ga u sam vrh savremene srpske poezije, ali, nažalost, gotovo neprevodive pesnike. Poslednja decenija bila je presudna za pojavu, nagli uspon i afirmaciju D. J. Danilova (1960), koji je, počev od 1990, svake godine objavljivao po jednu pesničku knjigu, ponekad izbor. Među njima se izdvajaju integralno izdanje *Kuća Bahove muzike* (1998), sa naglašenom baroknošću forme i izraza, prepuna metafora, i, za sada najnovija, *Koncert za nikog* (2001),

gde se njegov pesnički izraz pojednostavljuje, smiruje, akcenat premešta sa spoljašnjeg na unutrašnjeg, sa atmosfere na doživljaj. Knjige ova tri pesnika su, zaista i čitane i nagrađivane do mere da to izgleda gotovo nestvarno, kad je poezija u pitanju.

U poslednjoj deceniji sa novim pesničkim knjigama podjednako su prisutni pesnici iz svih generacija, kako pripadnici starije, kao Miodrag Pavlović (1928), Stevan Raičković (1928), Srba Mitrović (1931), Dara Sekulić (1931), Duško Trifunović (1933), Jovan Hristić (1933), Borislav Radović (1935), Ljubomir Simović (1937), Ivan Gađanski (1937), Branislav Petrović (1937-2002), Alek Vukadinović (1938) i Matija Bečković (1939), potom pesnici srednje generacije: Milutin Petrović (1941), Vujica Rešin Tucić (1941), Predrag Čudić (1943), Rajko Petrov Nogo (1945), Nikola Strajnić (1945), Miroslav Maksimović (1946), Tanja Kragujević (1946), Simon Simonović (1946), Jovan Zivlak (1947), Stevan Tontić (1947), Milan Nenadić (1947), Slobodan Zubanović (1947), Radmila Lazić (1949) Novica Tadić (1949), Vladimir Kopicl (1949), Miroslav Mandić (1949) i Duško Novaković (1949), zatim i mlađe generacije: Zoran M. Mandić (1950), Rajko Lukač (1952), Selimir Radulović (1953), Nebojša Vasović (1953), Milovan Marčetić (1953), Đorđo Sladoje (1954), Nenad Grujičić (1954), Milan Đorđević (1954), Radomir Uljarević (1954), Nebojša Devetak (1955), Simon Grabovac (1955), Miodrag Raičević (1955), Nikola Vujčić (1956), Ivan Negrišorac (1956), Đorđe Kuburić (1958), Zvonko Karanović (1959), Danica Vukićević (1959), Radivoj Stanivuk (1960), Zoran Đerić (1960), Vladimir Jagličić (1961), Saša Jelenković (1964), Vojislav Karanović (1961), Dubravka Đurić (1961), Marija Knežević (1963), Oto Horvat (1967), Boris Lazić (1967), Ana Ristović (1972), Gojko Božović (1972), Nenad Jovanović (1973).

Koliko pesnika – toliko poetika. Iako nisu sve sa ovog spisa izraziti individualisti, neki od njih se više priklanjaju uz modernističke poetike, a pojedini uz tradicionalističke. Kod pojedinih pesnika poetička interesovanja su se menjala, ako ne iz knjige u knjigu, onda iz decenije u deceniju. Dok su drugi ostajali manje-više dosledni jednom iznađenim poetičkim rešenjima. Iako je kritika, pa i čitalačka publika svoju pažnju prebacila na romane, ipak se pojedina pesnička dela čitaju, doživljavaju više izdanja, a vremenom se, bar za trenutak, zahvaljujući nekoj od brojnih pesničkih nagrada, nalaze u centru interesovanja. Najznačajnije pesničke nagrade nose imena pesnika, *Zmajeva* (Jovana Jovanovića Zmaja), *Popina* (Vaska Pope), a tu su i *Dučićeva*, *Šantićeva*, i brojne druge.

U senci romanopisaca, ostaju pripovedači. Poslednje decenije objavili su više izuzetnih pripovedačkih knjiga: Jovica Aćin (1946), Miodrag Vuković (1947), Sava Damjanov (1956), Mihajlo Pantić (1957), Vule Žurić (1969), kao i neki od već pomenutih pesnika, odnosno romanopisaca. Primetno je da se sve više pripovedači, pa i pesnici, upuštaju u pisanje romana. Da li je to zbog popularnosti žanra, ili su razlozi mnogo dublji, ostaje nam da se pitamo pri svakom od pojedinih slučajeva.

Ovde nismo obuhvatili izuzetno plodnu dramsku književnost. Samo da pomenemo da su devedesete obeležila dramska dela mladih dramskih pisaca, poput Biljane Srblijanović (1970) i Nebojše Romčevića (1962), ali da su itekako bili prisutni: Vida Ognjenović (1941), Dušan Kovačević (1948), Miodrag Karadžić (1950) i Stevan Koprivica (1959).

Što se književne kritike tiče, ona je u književnim časopisima proređena i oslabila, njen uticaj se preneo na dnevne novine i nedeljnike, koji su, tiražniji i medijski prodorniji, ali

i jedini koji kritici obezbeđuju neku egzistenciju. Stariji su i dalje prisutni: Slavko Leovac (1929-2000), Predrag Palavestra (1930), Svetozar Koljević (1930), Miroslav Egerić (1934), Pavle Zorić (1934), Draško Ređep (1935), Bogdan A. Popović (1936); ali dominiraju kritičari srednje: Slavko Gordić (1941), Marko Nedić (1943), Jovan Delić (1949), Aleksandar Jovanović (1949), Petar Pijanović (1949), Radivoje Mikić (1950) i mlade generacije: Vasa Pavković (1953), Milivoj Nenin (1956), Želidrag Nikčević (1956), Mihajlo Pantić (1957), Aleksandar Jerkov (1960), Bojana Stojanović-Pantović (1960), Tihomir Brajović (1962), Nenad Šaponja (1964), a sve su prisutnija imena: Adrijana Marčetić, Slobodan Vladušić, Đorđe Despić, Alen Bešić, Slađana Ilić, Hilda Urošević, Vladimir Gvozden... Među njima su istoričari i teoretičari književnosti, ponekad i sami pisci poezije i proze, vrlo retko isključivo književno-kritički praktičari.

Na kraju, valja imati na umu, da je obeležavanje jedne generacije kao starije, srednje ili mlade, uslovno, zasnovano na godini rođenja. Pojedini iz starije generacije su se afirmisali sa srednjom, ili, neki pripadnici tzv. srednje generacije su se pojavili sa predstavnicima mlade, a sada se sve više može govoriti i o najmlađoj generaciji, tako da se starosna granica pomera prema napred, ili prema nazad, već kako ko gleda i primenjuje ove vrlo rastegljive kriterijume. Da li je neko pripadnik jedne ili druge generacije, manje je bitno, a kritika više i ne formira svoje sudove prema tome. Nisu više presudna, očigledno, ni poetička obeležja, jer se u fokusu interesovanja kritike, pa i čitalaca, nalaze ne samo pripadnici različitih generacije, već i pripadnici najrazličitijih poetika. Nije lako uopštavati. Ne može se uvek koristiti ni osnovna podela na tradicionalnu, odnosno modernu književnost. Pa, recimo, među tradicionaliste svrstati sve one koji pišu realistički, a među postmoderniste one koji imaju izvestan otklon, kako prema tradiciji, tako i prema uobičajenom pripovedanju, odnosno pevanju. Početkom osamdesetih bila je snažna pojava fantastičke književnosti. Iz toga je, pored ostalog, proizišla proza Milorada Pavića. U tom ključu je, često, čitana proza Danila Kiša (1935-1989), ali on se nije smatrao piscem fantastike. Posebna je, naravno, grana naučne fantastike, koju u srpskoj književnosti najdoslednije neguje Zoran Živković (1948).

Jedno je samo sigurno: srpska književnost je i u poslednjoj deceniji XX veka bila žanrovski, tematski i poetički bogata, iako obremenjena političkom i ekonomskom situacijom u zemlji, za vreme svetske izolacije, a potom i bombardovanja, 1999. godine. Sve to je moralo imati uticaj na njene tokove, kako one glavne, o kojima smo govorili, a koji su je obeležili značajnim književnim ostvarenjima, tako i one sporedne, koji su brojniji, a koji se vremenom gube ili utapaju u nešto što bi se metaforički moglo označiti aktuelnim vidom savremene srpske književnosti.